

AZƏRBAYCANDA İLK MİLLİ HƏRBİ MƏKTƏBİN BURAXILIŞI VƏ TƏŞKİLİ

M.M. Mustafayev

Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və İdman Akademiyası

mustafa.mustafayev@sport.edu.az, orcid.org/0009-0001-1762-3728

Nəşr tarixi

Qəbul edilib: 29 yanvar 2024

Dərc olunub: 25 mart 2024

© 2022 ADBTİA Bütün hüquqlar qorunur

Annotasiya. Məqalədə arxiv və mövcud ədəbiyyatlara istinadən Azərbaycanda milli hərbi məktəblərin təşkili və fəaliyyətləri araşdırılmış, onların ölkənin xarici və daxili təhlükələrdən qorunmasında, milli hərbi kadrların hazırlanmasındakı misilsiz xidmətləri təhlil edilmişdir.

Açar sözlər: *müsəlman Korpusu, hərbi məktəb, hərbi təhsil, Azərbaycanın müstəqilliyi, kiçik komandir heyəti.*

Giriş. 1917-ci il oktyabr ayının 25-də Petroqradda baş verən bolşevik çevrilişi Rusiyanın əyalətlərində, o cümlədən Cənubi Qafqazda tanınmadı. Bu bölgənin aparıcı siyasi partiyalarının nümayəndələrinin 1917-ci il noyabr ayının 11-də Tiflisdə keçirilən toplantısında bolşevik Rusiyasına tabe olmayan müstəqil bir hökumətin yaradılmasını məqsədəuyğun saydılar. Nəticədə 1917-ci il noyabr ayının 15-də Zaqafqaziya Komissarlığı adlı bir qurum yaradıldığı elan edildi (1, s.57). Bu qurum 1917-ci il dekabr ayının 6-da (yeni təqvimlə 19-da) Bakıda və Dağıstanda bolşevizmə qarşı mübarizənin səmərəliliyinin artırılması məqsədilə Cənubi Qafqazda olan çar Rusiyası ordusunun milliləşdirilməsi və Cənubi Qafqazda yerli xalqlardan ibarət milli hərbi strukturların təşkili barəsində qərar qəbul etdi (2, s.124).

1917-ci il dekabr ayının 11-də isə Zaqafqaziya Komissarlığı azərbaycanlılardan ibarət olan Müsəlman Korpusunun təşkili haqqında qərar verdi. Bununla da Azərbaycanın müstəqilliyinin elan edilməsindən təxminən yarım il əvvəl azərbaycanlılardan əvvəl mili tərkibli ordu strukturlarının təşkilinə başlandı. Zaqafqaziya Komissarlığının qəbul etdiyi qərara əsa-

sən nəzərdə tutulmuşdu ki, çar Rusiyasının Cənubi Qafqazda dislokasiya olunmuş 6-cı ordu korpusunun bazasında Müsəlman korpusu təşkil edilsin. Həmin korpusa 5-ci və 7-ci Qafqaz piyada diviziyaları daxil idi (3, s.154).

Müsəlman Korpusunun təşkili barəsində verilmiş qərar Azərbaycan xalqı üçün tarixi bir qərar olsa da bu Korpusun təşkili bir sıra çətinliklərlə qarşılaşdı. Bu çətinliklərdən biri hərbi təcrübəyə malik olan milli zabıt kadr heyətinin azlıq təşkil etməsi idi. Çünki azərbaycanlılar çar Rusiyası ordusunda xidmətə çağırılmırdılar. 1874-cü ildə Rusiyada qüvvəyə minmiş yeni hərbi nizamnaməyə görə, Rusiyanın müsəlman əhalisi, o cümlədən də azərbaycanlılar hərbi xidmətə çağırılmırdılar. 1887-ci ildən isə həmin kateqoriyadan olan əhali hərbi mükəlləfiyyətdən azad edildiklərinə görə xüsusi vergi verməli idilər (4).

Müsəlman dininə mənsub olan xalqların nümayəndələrindən yalnız zadəgan, bəy-xan nəslindən olan fərdlərə Rusiyanın hərbi məktəblərində təhsil almasına qismən icazə verildi. Çünki Rusiya hakimiyyəti bu təbəqəni özünə daha sadıq olan bir təbəqə kimi qəbul edirdi (5).

Belə bir vəziyyət Azərbaycanın milli fəallarını heç də razı salmırdı. Xüsusilə, azərbaycanlıların orduda xidmətə çağırılmaması Rusiya hakimiyyətinin azərbaycanlılara qarşı etibarsızlığı kimi qiymətləndirilirdi. Buna görə də Birinci Dünya müharibəsinin başlanması ərafında Rusiyanın dövlət Dumasının Cənubi Qafqazdan olan azərbaycanlı deputatları Duma iclaslarında məsələ qaldıraraq azərbaycanlıların ölkənin bərabər hüquqlu vətəndaşları kimi qəbul edilməməsindən və onların hərbi xidmətə çağırılmamasından şikayət etdilər (6). Müsəlman Korpusunun təşkili obyektiv çətinliklərlə qarşılaşmalı oldu. Xüsusilə, milli zabıt kadrların çatışmazlığı bu çətinlikləri daha da artırdı. Çünki bu kadrlar olmadan azərbaycanlı

əhali arasından toplanmış əsgər heyəti ilə hərbi xidməti təşkil etmək də mümkün deyildi.

İlk Milli Hərbi Məktəbin təşkili. Müsəlman Korpusunun komandiri vəzifəsinə general-leytenant Əliağa Şıxlinski təyin edildi. Onun rəhbərliyi altında ilk təşkilati işlər Tiflisdə aparıldı və 1917-ci il dekabr ayının 31-də Müsəlman Korpusunun qərargahı Tiflisdən Gəncəyə köçürüldü (5, s.188-189). Bu Korpusun tərkibində iki piyada diviziyasının, iki artilleriya briqadasının, süvari briqadasının (üç alaydan ibarət), istehkam taborunun, süvari bataryanın və digər bölmələrin təşkili planlaşdırılırdı (6). Rusiya ordusunda hərbi xidmətdə olmuş yüksək rütbəli azərbaycanlı zabitlərin hesabına bu strukturun komandir heyətini qismən də olsa komplektləşdirmək mümkün oldu. Korpusun 1-ci piyada diviziyasının komandiri vəzifəsinə general-mayor Xəlil bəy Talışinski, 2-ci piyada diviziyasının komandiri vəzifəsinə general-mayor İbrahim ağa Usubov təyin edildi. 1-ci piyada diviziyasının tam şəkildə komplektləşdirilməmiş qərargahı Bakı şəhərinə köçürüldü və İsmailiyə binasında yerləşdirildi [3, s.157].

Təşkil edilməkdə olan hərbi strukturlarda xidmət edəcək kiçik zabit heyəti çatışmazlığı korpus komandanlığı tərəfindən milli hərbi məktəbin açılmasını zəruri etdi. Əvvəlcə bu məktəbin əsasnaməsi hazırlandı və onun fəaliyyətə başlanılmasına razılıq üçün Zaqafqaziya Komissarlığına müraciət edildi. Həmin əsasnamədə bildirilirdi ki, hərbi strukturlarda kiçik zabit kadrlarının olmaması xidmətin təşkilini xeyli çətinləşdirir və nəzərdə tutulur ki, bu problemin həlli üçün Bakı şəhərində 1-ci piyada diviziyasının nəzdində belə bir məktəb açılınsın. Bu məktəbdə müsəlmanların təhsil alınmasına üstünlük verilməli idi. 18–25 yaş arasında olan gənclər dördillik ibtidai təhsillə bu məktəbə daxil ola bilərdilər. Qəbul üçün müraciət edən azərbaycanlı gənclərin sayı yetərsay olmadığı halda Cənubi Qafqazda yaşayan rusların da bu məktəbə daxil olmasına icazə verildi [10].

Hərbi məktəb 100 (yüz) nəfər gəncin təhsil alınması üçün nəzərdə tutulurdu. Məktəbə fiziki baxımdan sağlam olan gənclər qəbul ediləməli idi. Yəni məktəbə təhsil almaq arzusunda

olanlar arasında seçim aparılmalı, onların ilkin ibtidai təhsili uyğun sənədlərlə təsdiqlənməli və fiziki baxımdan sağlam olması yoxlanılmalı idi. Məktəbə qəbul edilənlər “yunker” adlanılmalı idilər. Yunkerlər üç ay ərzində təsdiq olunmuş proqram üzrə təhsil almalı və təhsil müddətinin sonunda sınaq imtahanları verməli idilər. İmtahanlardan müvəffəq qiymət alanlar hərbi geyimlə, silahla, 50 (əlli) rubl həcmində təqaüdlə təmin ediləməli idilər. Bu təqaüdlə müdavimlər özlərinə xidmət üçün zəruri olan əşyaları almalı idilər [11].

Zaqafqaziya Komissarlığı Müsəlman Korpusu tərəfindən verilən bu təklifi dəstəklədi və 1918-ci il mart ayının 1-də Müsəlman Korpusunun komandiri general-leytenant Əliağa Şıxlinski tərəfindən poruçik Nəsirbəyov ilk milli hərbi məktəbin rəisi təyin edildi. Elə həmin gün də məktəbin Dəftərxanasının fəaliyyətə başlaması haqqında əmr verildi [12].

Dövrün sənədlərində bu məktəb Milli Hərbiyətə Məktəbi (rusca olan arxiv sənədlərində isə “Мусульманская школа подпоршиков” adlanır). Müsəlman korpusunda çar Rusiyası Ordusunda olan hərbi rütbə sistemi qüvvədə saxlanıldığından həmin sistemə əsasən, “praporşik” hərbi rütbəsi ilkin zabit rütbəsi (müasir dövrə uyğun olaraq, “kiçik leytenant”) idi. Milli Hərbiyətə Məktəbini bitirənlərə ilkin zabit rütbəsi verilmirdi. Onlar iki dərəcə üzrə məktəbdən məzun olaraq, hissə və bölmələrə kiçik komandir vəzifələrini tutmalı idilər. Birinci dərəcə üzrə məzun olmuş heyət “podporuçik” ştat kateqoriyalı vəzifəyə təyin edilə və 8 (səkkiz) ay bu vəzifədə xidmət etdikdən sonra ilkin zabit rütbəsi olan “praporşik” hərbi rütbəsinə layiq görölə birlədilər. İkinci dərəcə üzrə məzun olanlar isə əvvəlcə 2 ay çavuş vəzifələrində hərbi xidmət keçməli, daha sonra “podporuçik” ştat kateqoriyalı vəzifəyə təyin ediləməli idilər. Həmin vəzifələrdə 8 (səkkiz) ay hərbi xidmət keçdikdən sonra ilkin zabit rütbəsinə layiq görölə bilərdilər.

Beləliklə, Milli Hərbiyətə Məktəbi 1918-ci il mart ayının 1-dən fəaliyyətə başladı. 2 aprel 1918-ci il tarixdə Milli Hərbiyətə Məktəbi Gəncə şəhərinə köçürüldü və həmin ayın 8-də Gəncənin mərkəzindəki sənət məktəbinə yerləşdirildi [7].

Ancaq Gəncədə Milli Hərbiyyə Məktəbinin fəaliyyətini dərhal bərpa etmək mümkün olmadı. Çünki Azərbaycan xalqını milli-azadlıq hərəkatının genişlənməsini istəməyən və bütün Azərbaycanı nəzarət altına almaq istəyən bolşevik və erməni-daşnak qüvvələri Bakı şəhərindən milli qırğınları həyata keçirdikdən sonra Gəncə şəhərinə doğru irəliləməyə başladılar. Məqsəd də bu idi ki, Gəncə şəhərində mərkəzləmiş Azərbaycanın milli qüvvələri məhv edilsin və Gəncə də daxil olmaqla bütün Azərbaycan nəzarət altına alınsın. Ona görə də Milli Hərbiyyə Məktəbinin zabit heyəti Azərbaycanın azsaylı milli qüvvələri tərkibində bolşevik-daşnak qoşunlarına qarşı mübarizəyə göndərildilər [8].

Bununla belə, istər Müsəlman Korpusunun komandanlığı, istərsə də Azərbaycanın milli-azadlıq hərəkatının fəalları anlayırdılar ki, yeni və güclü milli ordunun təşkili üçün milli hərbi kadrlarının yetişdirilməsi vacibdir. Məhz bu səbəbdən poruçik Nəsirbəyov hərbi əməliyyatlardan geri çağırıldı və ona Milli Hərbiyyə Məktəbinin fəaliyyətinin bərpa edilməsi tapşırıldı. Poruçik Nəsirbəyovun geri çağırılması ilə Milli Hərbiyyə Məktəbinin Dəftərxanası 1918-ci il may ayının 10-da yenidən fəaliyyətə başladı. Lakin təşkilati işlərlə əlaqədar olaraq Milli Hərbiyyə Məktəbində tədris 1918-ci il iyun ayının əvvəlində bərpa edildi [9].

Qafqaz İslam Ordusu dövründə Milli Hərbiyyə Məktəbinin fəaliyyəti. 1918-ci ilin may ayının 28-də Azərbaycan xalqı öz müstəqilliyini elan etdi. Bu müstəqillik Azərbaycan xalqı üçün kifayət qədər mürəkkəb hərbi-siyasi bir şəraitdə elan edilmişdi və bunu qəbul etməyən bolşevik və erməni-daşnak qüvvələrinin yaratdığı real hərbi təhlükənin qarşısını almaq üçün Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti Osmanlı dövlətinə müraciət etdi. Osmanlı dövləti də 1918-ci il iyun ayının 4-də iki dövlət arasında imzalanmış dostluq müqaviləsinin 4-cü bəndinə əsasən [8] Azərbaycana məhdud sayda hərbi qüvvələr göndərdi. Bu hərbi qüvvələrlə Azərbaycanın milli hərbi qüvvələrinin bazasında Qafqaz İslam Ordusu adlanan bir birlik yaradıldı. Türk zabiti general-leytenant Nuru paşa bu Ordunun komandanı,

general-leytenant Əliağa Şıxlinski isə onun müavini təyin edildi [8, s.72; 19].

Qafqaz İslam Ordusunun təşkilindən sonra Milli Hərbiyyə Məktəbinin fəaliyyətində də bir canlanma yarandı. Osmanlı zabiti olan polkovnik Atif bəy bu məktəbin rəisi təyin edildi [10]. Onun rəhbərliyi altında məktəbdə dərslərin aparılmasına azərbaycanlı zabitlərdən əlavə, Osmanlı zabitləri də cəlb edildi. Məktəbin qarşısında belə bir vəzifə qoyulmuşdu ki, məzunlar, əsasən, piyada və süvari ixtisasları üzrə taqım komandiri vəzifələrini icra etməyə hazır olsunlar.

Məktəbdə yunkerlərə verilən nəzəri biliklər praktiki dərslərlə tamamlanmalı idi. Həmin praktiki dərslərə aid idi:

- 1) qumbara təlimləri;
- 2) silahı doldurma, nişanalma və atəş təlimləri;
- 3) ərazi təsnifatı təlimləri;
- 4) mübarizə təlimləri;
- 5) kimyəvi qazlardan mühafizə geyimlərinə istifadə edilməsi təlimləri;
- 6) gecə təlimləri;
- 7) rabitə təlimləri [12, s.32-33].

1918-ci il avqust ayında Milli Hərbiyyə Məktəbinin nəzdində çavuş hazırlığı kursu da açıldı. Arxiv sənədlərində bu kurs – ehtiyat zabit namizədləri təlimgahı kimi göstərilmişdir [21, s.457]. Bu məktəbin açılmasında məqsəd bölmələrin idarə edilməsinə xüsusi yeri olan çavuş heyətinin hazırlanması idi. Çavuş heyətinin olmaması səbəbindən onlara aid olan vəzifələri kiçik zabit heyəti icra etməli olurdu.

Milli Hərbiyyə Məktəbinin ilk buraxılışı. Milli Hərbiyyə Məktəbində təhsil 1918-ci il oktyabr ayının sonlarına kimi davam etdi. Azərbaycanda yenidən fəaliyyətə başlamış bu milli hərbi məktəbinin ilk buraxılışı respublika səviyyəsində çox böyük sevinc və təntənə ilə qeyd edildi. Məktəbin rəisi polkovnik Atif bəy oktyabr ayının 24-də məktəblə Əlahiddə Azərbaycan Korpusunun komandiri general-leytenant Əliağa Şıxlinskiyə müraciət edərək onun özünü və digər rəsmi şəxsləri buraxılış mərasiminə dəvət etdi. Həmin dəvətə əsasən, Azər-

baycan Xalq Cümhuriyyətinin Maarif naziri Nəsim bəy Yusifbəyli, Hökumət naziri Musa bəy Rəfiyev, Daxili İşlər Nazirliyinin nümayəndəsi Mehdi bəy Hacınski, Azərbaycana qonaq gəlmiş olan Nuru paşanın atası Hacı Əhməd paşa, general-leytenant Əliağa Şıxlinski, 2-ci Azərbaycan piyada diviziyasının komandiri polkovnik Nazim bəy, polkovnik Seyfulla Mirzə Qacar, polkovnik Həmid Məmmədov və digər şəxslər buraxılış mərasimində iştirak etmək üçün Gəncəyə yola düşdülər. Bu nümayəndə heyəti oktyabr ayının 26-da Gəncə şəhərinin girişində Gəncə qubernatoru İbrahim ağa Vəkilov, şəhər bələdiyyə başçısı Ələsgər bəy Xasməmmədov və Gəncə komendantı Salman Fəthi bəy tərəfindən qarşılandılar [8, s.28].

Oktyabr ayının 27-də məktəbin buraxılış imtahanı keçirildi. İmtahanlar məktəbin şəxsi heyətinin sıra düzülüşündən başladı. General-leytenant Əliağa Şıxlinski məktəbin şəxsi heyətini salamladı. Dövrün mətbuatında verilən məlumata görə şəxsi heyət də gur səslə general-leytenant Əliağa Şıxlinskiyə salamına cavab verdi. Bundan sonra isə imtahanlara başlanması barəsində göstəriş verildi. Bu imtahanlar şəhər kənarında keçirilirdi. Mövcud məlumatlarda görə, səhər saat 8-də başlayan imtahanların günorta saat 2-yə qədər davam etdiyi bildirilir [8, s.28-29].

Nəticə. Milli Hərbiyyə Məktəbinin təşkilinə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin elan edilməsindən əvvəl başlansa da, onun normal fəaliyyəti müstəqillik dövrünə təsadüf edir. Belə bir məktəbin yaradılması və milli hərbi kadrların yetişdirilməsi Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin fəaliyyətinin mühüm istiqamətlərindən birini təşkil edirdi. Azərbaycan hökuməti də, Azərbaycanın milli-azadlıq mübarizəsinin fəalları da yaxşı anlayırdılar ki, əldə edilmiş müstəqilliyin qorunmasını və müdafiəsini yalnız güclü milli orduya malik olmaqla həyata keçirmək mümkündür. Belə bir ordunun təşkilatlandırılması isə milli hərbi kadrların mövcudluğu ilə bağlıdır. Milli Hər-

biyyə Məktəbi bu məqsədə xidmət edən bir hərbi təhsil ocağı idi. Bu məktəbin fəaliyyətə başlaması ilə Azərbaycanda milli hərbi təhsilin də başlanğıcı qoyuldu. Qafqaz İslam Ordusunun ləğvindən sonra Milli Hərbiyyə Məktəbinin statusu daha da qaldırıldı və bu məktəb 1919-cu ilin oktyabr ayında Bakı şəhərinə köçürüldü. Qeyd edilməlidir ki, əsas Milli Hərbiyyə Məktəbi ilə qoyulan milli hərbi təhsilin daha yüksək səviyyədə davam etdirilməsi sayəsində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin mövcudluğu dövründə 500-dən artıq milli hərbi kadr yetişdirmək mümkün olmuşdur və bu da milli ordunun formalaşdırılmasında böyük rol oynamışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. *Azərbaycan Cümhuriyyəti (1918-1920)*. Bakı: Elm nəşriyyatı, 1998, 401 s.
2. **Ратгаузер** *Революция и гражданская война в Баку. Ч.1, 1911-1918*. Баку: 1927, 124 с..
3. **Süleymanov M.** *Azərbaycan Ordusunun tarixi*. 4 cildə. M.Süleymanov. Bakı: Maarif, c.1, 2018, 736 s. 4. Нефляшева Н. Как солдаты-мусульмане служили в армии Российской империи:
4. *Электронные ресурсы*. 15 ноября 2014. URL:<https://www.kavkazuzel.eu/blogs/1927/posts/19788>.
5. **Şıxlinski Ə.** *Xatirələr*. Ə.Şıxlinski. Bakı: 1984, 296 s.
6. *Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivi*, fond 2918, siyahı 1, iş 1, v.3, 17, 19.
7. **Süleymanov M.** *Azərbaycanda ilk milli hərbiyyə məktəbi*. Bakı, Hərbi nəşriyyat, 2000, 184 s.
8. *Азербайджанская Демократическая Республика (1918-1920)*. Внешняя политика. Баку: Азербайджан, 1998, 632 с.
9. *Nuru paşa. Qafqaz İslam Ordusu hərəkəti*. Bakı: Nurlar çap evi, 2013, 485 s.
10. *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və Qafqaz İslam Ordusu*. Redaktorlar Mehmet Rıhtım və Mehman Süleymanov. Bakı: Nurlar, 2013, 696 s.

НАЦИОНАЛЬНАЯ ВОЕННАЯ ШКОЛА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ И ЕЕ ПЕРВЫЙ ВЫПУСК

М.М. Мустафаяев

Азербайджанская Государственная Академия Физической Культуры и Спорта
mustafa.mustafayev@sport.edu.az, orcid.org/0009-0001-1762-3728

Аннотация. В статье анализируется история создания первой национальной военной школы в Азербайджане – Школы Подпрапорщиков. Основы этой школы были заложены еще до объявления независимости Азербайджанской Демократической Республики. А после приобретения независимости создались более благоприятные условия для функционирования данной школы. По приказу командующего Кавказской Исламской Армии турецкие офицеры, прибывшие в Азербайджан по офи-

циальному приглашению Азербайджанского правительства оказали большую помощь в организации учебного процесса. В конце октября 1918 года завершился учебный процесс и юнкера Школы Подпрапорщиков успешно сдав выпускные экзамены влились в строй Армии Азербайджанской Демократической Республики.

Ключевые слова: *мусульманский корпус, военная школа, военная образование, независимость, младший командирский состав.*

THE FIRST NATIONAL MILITARY SCHOOL IN AZERBAIJAN AND ITS FIRST GRADUATION

M.M. Mustafayev

Azerbaijan State Academy of Physical Education and Sport
mustafa.mustafayev@sport.edu.az, orcid.org/0009-0001-1762-3728

Annotation. The article analyzes the history of the foundation of the first national military school in Azerbaijan - the School of Podpraporshiks. The foundation of that school was laid before the declaration of independence of the Azerbaijan Democratic Republic. And after independence, a more favorable condition was laid out for the functioning of that military institution. By the order of the commander of the Caucasian Islamic Army, the turkish officers who arrived in Azerbaijan by

the official invitation of the Government of Azerbaijan provided great assistance in organizing the training process. At the end of October 1918, the training process was completed and the cadets of the Podpraporshik School successfully passed the final exams and joined the army of the Azerbaijan Democratic Republic.

Keywords: *muslim corps, military school, military education, independence, junior commanders.*